

ORTOGRAAFIA

Gooti kirja reegleid

Peeter Päll

Tänapäeva inimesele on küllap harjumatu lugeda teksti gooti kirjas, kuid kuni 1940. aastateni oli see eesti keeles väga levinud ja fuur osa ajalehtedest ilmus selles kirjas.

Küllap pingutasid paljud nooremad lugejad nüüd silmi, sedavõrd vähe puutuvad nad kokku omaaegsete trükitekstidega. Pealegi puudub gooti kirja font tänapäeva arvutite standardvalikust ja ka Internetist ei leia hõlpsasti sellist fonti, mis vastaks omaaegse eestikeelse trükikirjanduse tähekujuudele, ikka jääb mõni detail erinevaks või puudub mõni täht (nt saksa keele maades ei kasutata *ö*-d ja seepärast jäetakse see fondis sageli kujundamata). Siinkirjutaja leitud font ei ole ideaalne, sest mõne tähe põhikujud ei ole sellised, nagu need Eestis ilmunud tekstides valdavalt esinesid.

Kõigepealt paar sõna nimetustest. Meil räägitakse **gooti kirjast**, aga see on õieti suur kirjatüüpe pere, millele on omane tume-dus ja kokkusurutus. Selle kirja liigid on nt tekstuur, ümargooti ja švaabahher, ent meil levinuim kuju oli **fraktuur**. Vastanduses gooti kirjale kasutatakse terminit **antiikva**, need on meie tänapäeva tähekujud, mis lähevad otsesemalt tagasi roomlaste klassikalistele tähekujuudele (kust küll puudusid väiketähed). Muide, inglise keeles oleks gooti kirja täpsem vaste *Blackletter*, kuivõrd *Gothic script* võib inglise tavas tähistada ka muid kirjatüüpe, fontide nimes märgib see

sageli seriifideta kirju (seriifid on „sakid“, mis esinevad tähekujude otstes, eriti selgelt *i*-tähe puhul kirjatüübis Courier: i).

Olgu siinkohal esitatud kogu põhitähestik fraktuurkirjas (suur- ja väiketähed):

Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Jj Kk Ll Mm Nn Oo Pp Qq Rr Ss Tt Uu Vv Ww Xx Yy Zz.

Eesti fraktuurkirjas esinesid ka lisamärkidega tähed **Õõ Ää Öö Üü.**

Tähelepanu tasub juhtida antiikvast erinevatele tähekujudele, nt *k*-täht (**f**) on iseloomuliku tutiga ja paljusid suurtähti on raske ära tunda. Vilumatule silmale on sarnased suur **A** (**A**) ja **U** (**U**), vrd **Undja** (Andja) ja **Undla** (Undla); samuti **B** (**B**), **P** (**P**)¹ ja **V** (**V**), vrd **Beethoven** (Beethoven), **Petlemm** (Petlemm) ja **Vaduz** (Vaduz), mõnikord ka **N** (**N**) ja **R** (**R**), vrd **Nõo** (Nõo) ja **Reo** (Reo). Kuigi *x*-täht (**x**) esineb harva, on ta väga *r*-tähe (**r**) sarnane, seega ei tohiks segi ajada nimesid, nagu **Mary** (Marx) ja **Marr** (Marr). Lugejale on vahest raske eristada ka väikest *f*-i (**f**) ja *s*-i (**f**), esimesel on vähemärgatav rõhtkriips. Suure **I** (**I**) ja **J**-i (**J**) vahel fraktuurkirjas enamasti vahet polegi, nii tuleb **Joonas** lugeda Joonas ja **Jo** Io.

Kuigi gooti ja antiikva tähtede vahel on üksühene vastavus, on tarvis teada, et gooti kirja kasutades järgitakse kindlaid reegleid. Siinne ülevaade tugineb Henn Saari gooti kirja käsitlevale osale peatükis „Kiri“ eesti keele grammatika II osas².

1. Kõige olulisem on, et gooti kirjas on kaks väikest *s*-i: lühike (**s**) ja pikk (**f**)³. Neid ei saa kasutada meelevaldselt, vaid tuleb juhinduda õieti lihtsast reeglist, mis oli eesti keeles kinnistunud: lühike **s** on kasutusel **silbi lõpus**, mujal igal pool esineb **f**. Silbi all tuleb mõista mehaanilist poolitussilpi, seega **kass** kirjutati **kaʃs**, aga omastav või

¹ Siinses fondis eristub **P** selgemini, ent Eestis levinud trükikirjades meenutasid **P** pauna kumerused **B**-tähte rohkem.

² M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud M. Erelt peatoimetajana, T. Erelt, H. Saari, Ü. Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993, lk 347–348.

³ Pikk *s* on ka antiikvakirjas vajaduse korral olemas, arvutis oma koodiga: **f**.

osastav *kassi* **kašši**. Muide, vanas kirjaviisis, mille puhul mõnikord tähistus oli kahemõtteline (kui lühikesele vokaalile järgnes topeltkonsonant, siis viimast võidi lugeda nii lühikeselt, nt *kalla* 'kala', kui ka pikalt, nt *kalla* 'kalla'), võimaldas lühikese ja pika *s*-i kasutamine neid siiski eristada: kui kirjutati **kašši**, siis loeti *kassi*, kui aga **kašši**, siis *kasi* (minema). Kahe *s*-i reeglit tuleks järgida ka võõrnimedes, kirjutades näiteks **Chester** ja **Masfachufetts**. Seejuures tuleks arvestada poolitusreegleid, nt inglise *sh* nime keskel ei poolitu, kui sellega märgitakse *š*-häälikut, seega kirjutada **Cheshire** (Cheshire), mitte **Cheshire** (ent vrd **Gateshead**). Saksa keeles oli *s*-i reegel keerulisem, kuid eesti tekstis võib ka saksa nimesid kirjutada eesti *s*-i reeglite alusel, nt **Braunschweig**, **Breisgau**, **Darmstadt**, **Desfau**, **Dresden**, **Esfen** jne.

2. Teine reegel on see, et kuna gooti kirja levimise aegadel kasutati eesti keeles *v* asemel *w*-d, siis on loogiline sedasama teha ka nüüd, seega võiks gooti kirjas kirjutada *w* kõikjal, kus nüüdisestsi kirjapildis on *v*, välja arvatud võõrkeelsed nimed ja tsitaatsõnad: **wanfer**, **Wiru**, **tuwi**, **förw**. See kehtib ka võõrsõnade kohta, nt **tšivilišatšivon**, **awanšs**, ent mitte võõrkeelsete nimede kohta, kus *v* on ladina tähestikus algupärane, nt **Vaurhall** (Vauxhall). Kui nimi on teisest tähestikust transkribeeritud eestipäraselt, siis sobib jälle *w*, nt **Turgenew** (Turgenev).

3. Gooti kirjas ei olnud eesti *š*-le ega *ž*-le vastavaid tähti ja neid anti edasi *sh*-ga, *ž* puhul soovitati *zh*-d (seda võiks tänapäeval eelistada). *š*-d märkivas täheühendis **sh** oli *s* alati pikk, sest ta ei jäänud silbi lõppu, nii et siin tekkis jälle mõnikord eristus, vrd **pašha** (paša) ja **pasha** (pasha). Nii nagu *v/w* puhul, võiks soovitus kehtida võõrsõnade puhul, nt **šhofolaad**, **šhelee**, ja eesti transkriptsioonis nimede puhul, nt **Šheremetjew** (Šeremetjev), **Šhelezov** (Železov), aga mitte teistest ladinatähelistest keeltest pärit nimede puhul. Kui on hädavajalik viimaseid gooti kirjas esitada, siis võiks pigem diakriitilised märgid ära jätta, kirjutades nt **Silinsš** (mitte **Silinsš** 'Siliņš'), **Žigure** (mitte **Žigure** 'Žigure')⁴, **Capetš** (mitte

⁴ Läti keeles olid gooti kirjal omad reeglid, mis on liiga komplitseeritud, et neid eesti tekstis saaks järgida, nt põikikriipsuga **š** märkis *š*-häälikut, ilma selleta **f**

Chapef 'Čapek')⁵ jne. Tuleb tõdeda, et gooti kiri ei võimalda nimede täppiskirjaviisi.

4. Gooti kirjas puudub kursiivi võimalus, ent puhtvõrkeelseid tsitaate esitati tavaliselt teises kirjas, kõige sagedamini antiikvas. See võimalus sobib ka praegu, näiteks: **See kehtib käesoleval juhul de facto, mitte de iure.** Muid kursiivi juhtumeid asendas sõrendus, kirjutades näiteks **Sõnal firi on mitu tähendust.**

Henn Saari on gooti kirja ülevaate lõpetanud nii: „Nüüdisaegses kirjakujunduses eksitakse tihti gooti tähtede kasutamise reeglite vastu. Vead on tingitud arvamusest, et eesti gooti kirja tuleb kasutada saksa reeglite järgi, valesti komplekteeritud või tellitud trükkirjadest ja kõige rohkem hoolimatusest.“ Kui asendada „trükkikiri“ „fondiga“, siis paraku kehtib öeldu ka tänapäeval.

Olgu lõpetuseks näitlik tsitaat gooti kirjas Henn Saari viidatud ülevaate algusest:

Enne 1940. aastat kasutati eesti trükkides tavaliste ladina tähtede kõrval ka gooti tähti. Need olid siin saksa keele eeskujul kasutusel juba 16. sajandil. Tänapäeval kasutatakse neid ehiskirjana, wanade tekstide tšiteerimisel ja trüki retrostiilis (nt Jaan Krossi romaani «Kolme katku wahel» tiitellehtedel ja peatüüpäistes).

Oma Keel 2017, nr 2

aga z-häälikut, niisamuti märkis põikikriipsuga **sch** š-d ja ilma kriipsuta **sch** ž-d. Nime Žigare oleks tõenäoliselt kirjutatud kujul **Schigare**.

⁵ Tšehhi keeles märgiks *ch* tugevat *h*-häälikut.